

OD NOVE ZAVIČAJNOSTI DO DEANGAŽIRANE PRIVRŽENOSTI. PRIVRŽENOST MJESTU I TERITORIJALNE PRIPADNOSTI U REPUBLICI HRVATSKOJ

FROM NEW SENSE OF HOMEPLACE TO DISENGAGED ATTACHMENT. PLACE ATTACHMENT AND TERRITORIAL BELONGING IN THE REPUBLIC OF CROATIA

MATEO ŽANIĆ¹, GERAN-MARKO MILETIĆ²

¹ Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Vukovar, Josipa Jurja Strossmayera 25, 32000 Vukovar, Hrvatska / *The Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Vukovar Regional Center, Croatia*, email: mateo.zanic@pilar.hr

² Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Centar za urbane i ruralne studije, Marulićev trg 19/I, 10000 Zagreb, Hrvatska / *The Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Center for Urban and Rural Studies, Croatia*, email: geran@pilar.hr

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3543

Pregledni rad / *Review*

Primljeno / *Received*: 23-12-2021

Prihvaćeno / *Accepted*: 03-05-2022

Posljednjih desetljeća koncept privrženosti mjestu privlači znatnu pozornost znanstvenika koji se bave transformacijama prostora, bilo da se fokus tematski usmjerava prema modernizacijskim, globalizacijskom ili tranzicijskom kontekstu. U ovom radu cilj je stoga razmotriti načine kojima je ovaj koncept istraživan u Republici Hrvatskoj te zaključke koji se iz toga mogu izvući. Na temelju pregleda relevantne literature u radu se osobito obrađuju tri teme. Prvo, tumače se nalazi istraživanja koja su se bavila procjenjivanjem važnosti koju građani Hrvatske pridaju različitim razinama teritorijalnih pripadnosti. Tako se dobiva uvid o privrženosti stanovnika Hrvatske lokalnoj razini u odnosu na nacionalnu i nadnacionalnu razinu. Iznose se rezultati istraživanja koji upućuju na različite implikacije pripadnosti lokalnoj sredini u različitim hrvatskim regijama kao i istraživanja koje upućuje na značajan udio ispitanika koji iskazuju deangažiranu privrženost kao oblik teritorijalnog identiteta. Drugo, razmatraju se različiti faktori za koje se pokazalo da utječu na iskazivanje privrženosti mjestu. Pritom se uočavaju određene razlike između emocionalne i funkcionalne privrženosti mjestu te se osobito tematizira koncept zavičajnoga grada. Treće, raspravlja se o odnosu između migracija i privrženosti mjestu te o konceptu višestrukih pripadnosti. Navedene teme istraživane su s jedne strane na populaciji mladih te s druge strane na primjerima sekundarnog stanovanja. Na temelju iznesenih nalaza donose se četiri zaključka prema kojima je u Hrvatskoj prisutna prilična izraženost emocionalne privrženosti mjestu, ali i da je emocionalna pripadnost redovito praćena određenim nezadovoljstvom stanjem u lokalnoj sredini ili bojazni što nosi budućnost. Također, postoje nalazi koji upućuju na manifestiranje višestrukih pripadnosti dok formirane tipologije privrženosti mjestu i teritorijalnih identiteta upućuju na različite dosege i značenja koja se pridaju konceptu na lokalnim razinama. Prikazani rezultati trebali bi značajno pridonijeti razumijevanju društvenog i identitetskog značaja mjesta, ali i omogućiti bolje

sagledavanje društvenih transformacija kroz koje je prošla Republika Hrvatska u postkomunističkom razdoblju.

KLJUČNE RIJEČI: privrženost mjestu, teritorijalna pripadnost, lokalna pripadnost, nova zavičajnost, pasivna pripadnost

In recent decades, the concept of place attachment has attracted considerable attention from scientists who deal with spatial transformations, with the thematic focus on modernization, globalization, or transition. This paper, therefore, aims to examine how this concept has been researched in the Republic of Croatia and what conclusions can be drawn from it. Based on the review of relevant literature, the paper deals with three topics in particular. Firstly, the findings of research that assessed the importance that Croatian citizens attach to different levels of territorial belonging are interpreted. This way, an insight is gained into the Croatian citizens' commitment to the local level compared to the national and supranational level. The results of a study that indicate different implications of belonging to the local environment in different Croatian regions are presented, as well as of research that shows there is a significant share of respondents who express disengaged attachment as a form of territorial identity. Secondly, various factors that have been proven to influence the expression of place attachment are considered. At the same time, certain differences between emotional and functional place attachment are found, and the concept of the hometown is discussed in detail. Finally, the relationship between migration, place attachment and the concept of multiple belongings is discussed. These topics were researched on the one hand, on youth populations, and on the other hand, on the examples of second homes. Based on the presented findings, four conclusions are made, according to which emotional place attachment is considerably expressed in Croatia, but also that emotional belonging is usually accompanied by a certain degree of dissatisfaction with the local environment or fear of the future. Furthermore, some findings indicate the manifestation of multiple belongings, while the formed typologies of place attachment and territorial identities indicate different scopes and meanings that are attached to the concept at the local level. It is believed that the presented results significantly contribute to the understanding of the social and identity significance of a place and also enable a better understanding of the social transformations that the Republic of Croatia went through in the post-communist period.

KEY WORDS: place attachment, territorial belonging, local belonging, new sense of homeplace, passive belonging

UVOD

Globalizacijski pritisak na lokalne sociokulturne obrasce u kombinaciji sa širenjem informacijsko-komunikacijske tehnologije i pomicanjem dobrog dijela društvenosti u virtualnu sferu doveo je do toga da se posljednjih desetljeća u teorijskim raspravama sve više pažnje posvećuje rasvjetljavanju uloge prostora u transformacijama društva, pri čemu se raspravlja i o pojmovima teritorija i mjesta (ŠAKAJA, 2011.). Među temama koje se otvaraju problematiziranjem mjesta izdvajaju se one koje u prvi plan stavljaju stavove i emocije putem kojih ljudi iskazuju svoj odnos spram mjesta. Kako se taj odnos uspostavlja kroz neprestanu ljudsku aktivnost, razvijanje pripadnosti mjestu podrazumijeva ne samo prilagodbu nego i određenu razinu refleksije o fizičkom okolišu u kojem se djeluje. Važnost ljudske involviranosti u fizički okoliš ili krajobraz za razvoj nekog oblika privrženosti mjestu našla je potvrdu u često navođenom istraživanju Browna i Raymonda (2007.). Na temelju prikupljenih empirijskih uvida navedeni autori grade tezu da tek aktivna participacija u krajobrazu, što uključuje promišljanje, osjećanje i djelovanje u i o njemu, omogućuje pridavanje značenja i vrednovanje toga istog krajobraza, a onda i njegovu preobrazbu u mjesto. Da percepcija okoliša i akumulirani sklop znanja o njegovim pogodnostima ima udjela u razvoju odnosa prema mjestu slažu se i Butz i Eyles (1997.). No njihovi uvidi govore da je ekološka dimenzija povezanosti s mjestom strukturalno uvjetovana te da nije svugdje jednako važna. Navedene studije jasno sugeriraju da je odnos na relaciji pojedinac – mjesto svojevrсна okosnica izgrađivanja teritorijalne dimenzije socijalnog identiteta, koja osim sklonosti određenom krajobrazu uključuje niz drugih aspekata društvenog života. Tako razvoj emocionalnog odnosa prema određenom mjestu poticaj dobiva ne samo iz dojma o njegovoj ambijentalnoj ugodnosti nego i iz doživljaja specifičnosti lokalnog načina života, zatim svijesti o nataložnim slojevima kulturne baštine, kao i iz svih onih pozitivnih i negativnih iskustva koje sa sobom nosi život u nekoj sredini. Da su za uspostavu veze s određenom sredinom uz estetiku krajolika važni i elementi poput sjećanja i ponosa sugerira i Tuan (1974.) uvodeći pojam topofilija u svoje razumi-

INTRODUCTION

The pressure of globalization on local sociocultural patterns, combined with the spreading of Information and Communications Technology and the fact that a great part of social life now happens in the virtual sphere, has provoked many theoretical discussions in recent decades focusing on the role of space in societal transformations while paying attention to the concepts of territory and place as well (ŠAKAJA, 2011). The most significant topics introduced by the theorizing of place are those that emphasize attitudes and emotions people use to show their relationship with a place. Since that relationship is formed through constant human activity, the development of belonging comprises not only the adaptation to the place but also a certain level of reflection on the physical environment. The importance of human involvement in the physical environment or landscape for the development of some form of place attachment was corroborated by the often-quoted research by Brown and Raymond (2007). Based on the collected empirical proofs, the aforementioned authors set a thesis that active involvement in landscape forming, including thinking about it, feeling it, as well as acting in it and in connection with it, makes it possible to give that landscape meaning and value, and finally transform it into a place. Butz and Eyles (1997) also agree that the perception of the environment and the accumulated knowledge about its benefits influence the relationship with a place. However, their insights show that the ecological dimension of place attachment is structurally conditioned and that it is not equally important everywhere. Those situations suggest that the relationship between an individual and a place is a sort of a foundation for building the territorial dimension of social identity, which, besides the preference towards a certain landscape, includes numerous other aspects of social life. So, the development of an emotional relationship with a place is not dependent only on the impression of its amenities, but also on the perception of the specificities of the local way of life, the awareness of cultural heritage layers, and all positive and negative experiences of life in a certain environment. Tuan (1974) also suggests that elements like memories and pride, together with the

jevanje odnosa pojedinac – mjesto. Sličan naglasak prisutan je i kod Proshanskyja i suradnika (1983.) koji mjesni identitet definiraju kao „*potpuri* sjećanja, koncepata, ideja i povezanih osjećaja prema određenom fizičkom okruženju“ (PROSHANSKY I DR., 1983., 60).

No, iako među autorima prevladava konsenzus da je za emocije, a onda i za odnos koji pojedinac razvija spram određenog mjesta važan doživljaj ne samo njegove fizičke nego i socijalne komponente, dosta je nesuglasja oko koncepata korištenih za razumijevanje tog procesa. Naime, pojmovi poput privrženosti mjestu te mjesni identitet, dva često spominjana termina u opisivanju odnosa koji se uspostavlja na relaciji pojedinac – mjesto, koriste se ovisno o situaciji kao sinonimi, gdje god kao dvije dimenzije unutar širega koncepta, ili pak kao jedan drugom subordinirani pojam. Tako, primjerice, Williams i Vaske (2003.) mjesni identitet vide kao jednu od dviju komponenta privrženosti mjestu. U njihovu pristupu mjesni identitet obuhvaća emocionalnu povezanost i simboličku važnost koju određeni prostor ima za smisao nečijeg života dok druga komponenta, uvjetovanost mjestom, odražava funkcionalnu povezanost, odnosno usklađenost životnih uvjeta nekog prostora sa životnim željama i potrebama pojedinca.

S druge strane, Hernandez i suradnici (2007.) propitujući odnos privrženosti mjestu i mjesnog identiteta na primjeru stanovnika jedne otočne zajednice u Španjolskoj, privrženost mjestu definiraju kao afektivnu vezu sa sredinom u kojoj se pojedinac osjeća ugodno i sigurno dok mjesni identitet obuhvaća osjećaj pripadnosti određenoj sredini. Rezultati njihove studije otkrivaju da ta dva konstrukta, ovisno o okolnostima, mogu biti ili čvrsto međusobno prožeta ili pak predstavljati različite načine na koje pojedinac definira sebe u odnosu na određeno mjesto. Netko tako može imati snažnu privrženost mjestu i želju za ostankom, ali se istovremeno ne identificira s tim istim mjestom. Jasno, vrijedi i obrnuto. Netko može osjećati pripadnost određenom mjestu, ali ne i želju tamo živjeti. Rezultati njihova istraživanja jasno upućuju na to da je naznačena diferencijacija prisutna u načinu na koji osjećaje prema svojoj životnoj sredini razvijaju s jedne strane doseljenici te s druge strane stanovništvo koje tamo živi od rođenja.

aesthetic impression, influence the development of a relationship with a place, and he does so by introducing the term *topophilia* in his understanding of the relationship between an individual and a place. Proshansky et al. (1983) perceive the concept of place similarly and define place identity as a ‘*potpourri* of memories, conceptions, interpretations, ideas, and related feelings about specific physical settings’ (PROSHANSKY ET AL., 1983, 60).

However, even though different authors agree that both physical and social components influence emotions and the relationship of an individual with a place, their opinions about the concepts used to understand the process differ. Namely, the terms ‘*place attachment*’ and ‘*place identity*’, which are commonly used to describe the relationship between an individual and a place, sometimes are synonymous, sometimes represent two dimensions of a wider concept, and sometimes one is subordinate to the other. For example, Williams and Vaske (2003) see place identity as one out of two components of place attachment. In their approach, place identity comprises emotional attachment and symbolic importance that a certain space has in a person’s life, while the other component, place dependence, reflects functional attachment, i.e. the conformity of conditions in a certain setting with specific goals or needs of an individual.

On the other hand, Hernandez et al. (2007) question the relation of place attachment and place identity in an island community in Spain and see place attachment as an affective bond that an individual has with a place where they feel comfortable and secure, while place identity refers to the feeling of belonging to a specific community. The results of their study revealed that those two constructs, depending on the circumstances, can be tightly intertwined or represent different ways in which individuals define themselves in terms of belonging to a certain place. So, someone can have a strong sense of place attachment and a desire to stay in that place, without the feeling of place identity. And vice versa, of course. Someone can have a feeling of belonging to a certain place without any desire to continue living there. The results of their research clearly show that there is a considerable difference in the way newcomers develop their feelings towards their environment in comparison

U nešto drugačiji odnos privrženost i pripadnost mjestu stavlja Shamai (1991.) pokušavajući šire zahvatiti složenost dinamike odnosa pojedinac – mjesto, odnosno načina na koji je osoba povezana s mjestom i istovremeno oblikovana njime. U tu se svrhu oslanja na koncept osjećaja mjesta kojim su obuhvaćeni osjećaji, stavovi i ponašanja kroz koje se prati razvoj odnosa prema mjestu. To je proces od triju glavnih faza u kojima pripadnost mjestu, u vidu razvijenog osjećaja zajedništva te svijesti o zajedničkoj sudbini, prethodi privrženosti mjestu, koje onda predstavlja viši oblik poistovjećenja s mjestom pri čemu ono i dobiva veće značenje u svakodnevnom životu pojedinaca, ali i zajednice u cjelini.

Naznačena konceptualna fluidnost prisutna je i u domaćoj prilično bogatoj istraživačkoj tradiciji. Naime, pokazalo se da su društvene i prostorne transformacije iz postkomunističkog razdoblja utjecale na to da su teme privrženosti mjestu te teritorijalnih pripadnosti privlačili i značajnu pažnju znanstvenika u Republici Hrvatskoj. Proces uspostave samostalne države bio je praćen ratom koji se vodio za teritorij, a od njezina nastanka u Hrvatskoj su se paralelno vodile rasprave kako o pripadnosti Europskoj uniji kao nadnacionalnoj tvorevini tako i o regionalnim posebnostima pojedinih krajeva (BANOVAC, 2004a). Kroz ove teme otvorila su se i poticajna pitanja o tome kako se konceptima tradicije, modernizacije, modernosti i postmodernisti mogu protumačiti transformacije u kojima se prožimaju društveni procesi i prostorne transformacije.

U ovom radu razmatra se stoga kako se pristupalo istraživanju privrženosti mjestu u Republici Hrvatskoj pri čemu je osobita pažnja posvećena trima pitanjima. Prvo, razmatra se odnos privrženosti mjestu i drugih oblika teritorijalnih pripadnosti. Naime, u ovom radu zastupa se stav da je koncept privrženosti mjestu najbolje precizno koristiti za određenje lokalnih pripadnosti i to pripadnosti susjedstvu i pripadnosti naselju. Ove pripadnosti, dakako, valja dovesti u vezu s time kakav je stav ljudi prema drugim oblicima teritorijalnih pripadnosti kao što su pripadnost regiji, naciji i nadnacionalnim tvorevinama kao što je Europska unija. Naime, intenziviranje globalizacijskih procesa potaknuli su rasprave o tome u kojoj mjeri su ljudima

with the natives, living there since birth.

Shamai (1991) defines the relationship between place attachment and belonging differently, trying to cover the complex dynamic of the relationship between people and places, the way a person is connected to a place and shaped by it, in a more detailed way. He uses the concept of the sense of place, covering feelings, attitudes, and behaviours showing the development of a relationship with the place. It is a process with three main phases, where belonging to a place, with a feeling of togetherness and common destiny, precedes attachment to a place, which involves a higher level of emotional attachment, giving meaning to a place, making it the centre of everyday life of an individual and the community.

The conceptual fluidity also exists in the rich local research tradition. Specifically, it has been shown that social and spatial transformations of the post-communist era provoked the increasing interest in the topics of place attachment and territorial belonging in the Republic of Croatia. To become an independent country, Croatia went through a war for its territory, and ever since Croatia has become independent, two discussions were led in parallel: a discussion about joining the European Union as a supranational union and about regional specificities of certain areas (BANOVAC, 2004a). Those topics opened up motivating questions about how transformations of social processes and spatial transformations can be interpreted using the concepts of tradition, modernization, modernity, and post-modernity.

This paper considers the ways place attachment research was approached in the Republic of Croatia, paying special attention to three questions. Firstly, it will deal with the relationship of place attachment and other forms of territorial belonging. In this paper, we take a stand that the concept of place attachment should best be used to define local belonging with precision, specifically, belonging to a neighbourhood and a settlement. Those types of belonging should, of course, be linked to the attitude of people towards other types of territorial belonging, such as belonging to a region, a nation, and supranational unions, such as the European Union. Namely, intensifying globalization processes inspired discussions about the degree to

važne različite teritorijalne pripadnosti, odnosno kako globalizacija utječe na lokalne identitete. Paralelno s idejom deterritorijalizacije raspravlja se i o procesima koji sugeriraju reafirmaciju teritorijalne identifikacije (BANOVAČ, 1997.), odnosno različitim oblicima reteritorijalizacije pri čemu se pokušava detektirati razlikuju li se suvremeni oblici vezanosti za lokalnu sredinu od onih tradicionalnih (STRASSOLDO, 2005.).

Drugo, izneseni su rezultati niza radova koji su se bavili pitanjima u kojoj mjeri je privrženost mjestu prisutna kod građana Republike Hrvatske ili pojedinih hrvatskih regija i županija. Razmatra se o tome što utječe na privrženost mjestu te o konceptima zavičajnoga grada i nove zavičajnosti.

Treće, analizira se pojava višestrukih pripadnosti te odnosa između pripadnosti mjestu i sklonosti migracijama. U tom kontekstu razmatra se pitanje sekundarnog stanovanja kao vrlo plodnog područja istraživanja u Republici Hrvatskoj.

TERITORIJALNA PRIPADNOST OD EUROPSKE UNIJE PREKO NACIJE I REGIJA DO LOKALNE RAZINE

Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine bio je značajan politički događaj koji je istovremeno uzrokovao niz promjena u društvenom životu. Ova nadnacionalna tvorevina osim što je izraz političke volje sadrži u sebi i niz drugih elemenata koji se izvode iz ideje Europe kao geografske, kulturne ili povijesne tvorevine. Stoga ona predstavlja i važnu temu istraživanja samoidentifikacije pojedinaca s Europom, kroz koju se iskazuje svijest o pripadnosti europskom identitetu (KOVAČ, 2015.). Jedan od načina istraživanja te problematike je i istraživanjem teritorijalne pripadnosti pri čemu se od ispitanika traži da odredi razinu vlastite pripadnosti Europskoj uniji, ali i nacionalnoj državi te mjestu stanovanja, dakle gradu ili selu. Niz tako provedenih istraživanja pokazao je da je svijest o pripadnosti Europskoj uniji razvijena kod određenog broja građana Europe, ali da je znatno većem broju ispitanika važnija pripadnost nacionalnoj državi, ali i lokalnoj sredini (LACZKO, 2005.; GUSTAFSON, 2009.). Primjerice, rezultati istraživanja Eurobarometar 82 pokazali su

which people consider different types of territorial belonging, i.e. how globalization influences place identity. Discussions were led about the idea of deterritorialization, and at the same time, about processes suggesting the reaffirmation of territorial identification (BANOVAČ, 1997), i.e. about different forms of reterritorialization, where the objective was to find out if contemporary forms of place attachment are different from the traditional ones (STRASSOLDO, 2005).

Secondly, we will present the results of a series of studies dealing with the issue of degree of place attachment of the citizens of Croatia or certain Croatian regions and counties. In addition, we will consider some responses about what influences place attachment and pay special attention to the concepts of hometowns and new sense of homeplace.

Finally, the third part of the paper will analyse the existence of multiple belongings and the relationship between place belonging and migration tendencies. In that context, we will consider the issue of second homes as a fruitful research domain in the Republic of Croatia.

TERRITORIAL BELONGING: FROM THE EUROPEAN UNION, NATION, REGION TO THE LOCAL LEVEL

Croatia joining the European Union in 2013 was a significant political event, which caused numerous changes in social life. Additionally, joining a supranational union, apart from showing political will, implied several other elements based on the idea of Europe as a geographical, cultural, or historical construct. It is thus an important topic in the research of self-identification of individuals with Europe, demonstrating a sense of belonging to the European identity (KOVAČ, 2015). One of the ways to research those issues is by investigating territorial belonging, where individuals have to define the level of their own belonging to the European Union, but also to their country and place of living, a city/town or a village. Numerous studies conducted in that way showed that the sense of belonging to the European Union was developed in a certain number of citizens, but a much larg-

da se 2014. godine 45 % ispitanika smatralo dosta ili jako privrženo Europskoj uniji, 91 % građana osjećalo se dosta ili jako privržen svojoj državi, a njih 89 % svojem selu ili gradu (KOVAČ, 2015.).

Rezultati različitih istraživanja pokazuju da je sličan obrazac, prema kojem u znatno većoj mjeri prisutna lokalna i nacionalna identifikacija u odnosu na nadnacionalnu, prisutan i u Republici Hrvatskoj. U tom kontekstu relevantno je istraživanje koje su proveli Cifrić i Nikodem (2006.) u kojem je pritom i pozicioniranje privrženosti mjestu u okviru teritorijalnog identiteta postavljeno na vrlo poticajan način. Autori su, naime, u istraživanju identiteta građana Hrvatske razlikovali četiri konceptualne dimenzije i to socijalnu, teritorijalnu, kulturnu i obiteljsko rodnu. Kao sastavnice teritorijalne dimenzije istraživali su važnost koju građani pridaju susjedstvu, kvartu, naselju (selu ili gradu), kraju ili regiji u kojoj ispitanik živi, Hrvatskoj i Europi. Osim toga, istraživanje koje su proveli ovi autori uključilo je građane iz cijele Hrvatske pa stoga predstavlja nezaobilazno mjesto za tumačenje ove problematike u hrvatskom nacionalnom okviru. Pokazalo se da je osjećaj pripadnosti mjestu bio važan ili izrazito važan za 72,6 % ispitanika, uz iznos aritmetičke sredine 3,8. Stoga je privrženost mjestu bila među građanima Hrvatske nešto izraženija u odnosu na privrženost kvartu (važna ili izrazito važna za 49,3 % ispitanika), privrženost susjedstvu (57,8 %) te važnosti toga da su Europljani (50,9 %). Istovremeno je nešto veći broj ispitanika iskazao da im je važna ili izrazito važna pripadnost Hrvatskoj (82,5 %) te privrženost kraju (regiji) u kojoj žive (84,1 %). Važno je spomenuti i to da su na privrženost mjestu utjecala i neka sociodemografska obilježja ispitanika pa je ona bila važnija ženama, osobama rođenim prije 1938. godine, ispitanicima sa završenom osnovnom školom, ispitanicima iz Istre te onima te iz naselja manjih od 10 000 stanovnika.

Povezanošću građana Hrvatske s različitim razinama teritorijalne pripadnosti bavili su se i Sekulić i Šporer (2008.), pri čemu je ove autore zanimala ponajprije povezanost ovih pripadnosti s ideološkim pozicioniranjem građana. U istraživanju provedenom 2004. godine nastojali su utvrditi u kojoj mjeri građani Hrvatske iskazuju privrženost spram šest teritorijalno-političkih razina, pri čemu

er number of respondents find belonging to their country and local community much more important (LACZKO, 2005; GUSTAFSON, 2009). For example, the results of Eurobarometer 82 research showed that 45% of respondents in 2014 felt fairly or very attached to the European Union, 91% felt fairly or very attached to their country, and 89% to their village or city/town (KOVAČ, 2015).

The results of different studies show a similar pattern, according to which local and national identification in the Republic of Croatia is much stronger than supranational identification. In that context, it is important to mention a study by Cifrić and Nikodem (2006), which explains place attachment as a part of territorial identity in a stimulating way. Namely, the authors differed four conceptual dimensions when investigating the identity of Croatian citizens: social, territorial, cultural, and family-native. They investigated the importance of neighbourhood, city block, settlement (village or city/town), area, or region where a respondent lives, Croatia, and Europe, as components of the territorial dimension. Additionally, their research was conducted among the citizens from all Croatian regions, so it is indispensable for the interpretation of this issue in Croatia. It was shown that the sense of belonging to a place was important or very important to 72.6% of respondents, with an arithmetic mean of 3.8. The citizens of Croatia expressed higher place attachment than city block attachment (important or exceptionally important for 49.3% of respondents), neighbourhood attachment (57.8%), and the importance of being European (50.9%). At the same time, a large number of respondents answered that the sense of belonging to Croatia (82.5%) and the sense of belonging to their region (84.1%) were important or very important. It is important to mention that place attachment was influenced by some socio-demographic characteristics of respondents: it was more important to women, people born before 1938, respondents who had only elementary education, respondents from Istria, and those from settlements with less than 10,000 citizens.

The attachment of the citizens of Croatia to different levels of territorial belonging was a topic of Sekulić and Šporer's research (2008), in which they were most interested in the sense of belonging in

su osim nacionalne razine u razmatranje uzete još tri subnacionalne dimenzije (privrženost naselju, privrženost županiji i privrženost regiji) te dvije nadnacionalne dimenzije (privrženost Europi i privrženost Jugoistočnoj Europi). I ovo istraživanje potvrdilo je hipotezu prema kojoj je nacionalna identifikacija izraženija od nadnacionalnih. Naime, najveći broj ispitanika izrazio je na skali od 1 do 4 da osjeća bliskost ili veliku bliskost prema Hrvatskoj (92 %) te prema selu ili gradu 90,9 %, dok je najmanji broj ispitanika odgovorio da osjeća bliskost ili veliku bliskost prema Europi (52,4 %) te Jugoistočnoj Europi (36,5 %). Autori su istraživali i postoje li određene kontradikcije između privrženosti Hrvatskoj i privrženosti Europskoj uniji što bi značilo da one ne mogu biti smatrane samo fazama u širenju identifikacijskih razina. Autori su pritom pretpostavili da je identifikacija s Hrvatskom povezana s konzervativnom i nacionalističkom orijentacijom dok je identifikacija s Europom izraz kozmopolitsko-građanske orijentacije. Rezultati međusobnih korelacija između šest identifikacijskih razina naizgled su u skladu s obzirom na to da postoji pozitivna i tek s jednom iznimkom statistički značajna povezanost među njima. Međutim, provedbom faktorske analize pokazuje se da se jasno izdvajaju dva faktora pri čemu prvi faktor obuhvaća bliskost prema nacionalnom i subnacionalnim razinama dok drugi faktor formiraju privrženost Europi i privrženosti Jugoistočnoj Europi. Prema autorima, to znači da „šest indikatora različitih privrženosti reflektiraju dvije temeljne privrženosti koje im stoje u podlozi“ (SEKULIĆ, ŠPORER, 2008., 13). Pokazalo se također da ispitanici skloniji izražavanju veće razine privrženosti nacionalnom i subnacionalnim razinama imaju više rezultate na skali nacionalizma i ponosa što su Hrvati. Također, dob se pokazala značajnim prediktorom nacionalne i subnacionalne privrženosti s obzirom na to da su stariji ispitanici iskazivali veću sklonost od mlađih ispitanika. Jedini prediktor koji je značajno utjecao na privrženost Europi je religioznost pri čemu su manje religiozne osobe bile sklonije iskazati privrženost Europi. Važnost ovoga istraživanja je dakle u tome što upućuje na određene povezanosti između ideoloških pozicioniranja ispitanika i iskazivanja privrženosti različitim teritorijalnim razinama.

relationship with ideological attitudes of citizens. In a study conducted in 2004, they tried to discover to which degree the citizens of Croatia showed attachment to six territorial-political levels, where, besides the national level, three subnational dimensions (settlement, county, and region attachment) and two supranational dimensions (Europe and Southeast Europe attachment) were taken into account. That research also confirmed the hypothesis according to which national identification was more pronounced than supranational identification. Specifically, on a 4-point scale, most of the respondents marked they felt close or very close to Croatia (92%) and village, town or city (90.9%), and least of the respondents marked they felt close or very close to Europe (52.4%) and Southeast Europe (36.5%). But the authors also investigated if there were certain contradictions between the attachment to Croatia and attachment to the European Union, meaning that they cannot be considered only phases in the spreading of identification levels. The authors assumed that identification with Croatia was linked to conservative and nationalistic orientation, while identification with Europe was an expression of cosmopolitan-civic orientation. The results of correlations between six identification levels look consistent because there is a positive and statistically significant correlation among them, with only one exception. However, factor analysis showed that two factors can be singled out. The first factor relates to the closeness to the national and subnational levels, while the second one comprises the attachment to Europe and Southeast Europe. The authors believe that “six indicators of different attachments reflect two underlying ‘basic’ attachments” (SEKULIĆ, ŠPORER, 2008, 13). It was also shown that respondents who express a higher level of attachment to national and subnational levels have higher results on the scale of nationalism and the pride of being a Croat. Moreover, age proved to be an important predictor for national and subnational attachment as older respondents showed a higher level of attachment than younger respondents. The only predictor significantly influencing the attachment to Europe was religiousness, where less religious people were more prone to show attachment to Europe. This research is important because it pointed to certain

Ono što se, međutim, nameće kao pitanje je pri daju li svi isto značenje privrženosti mjestu, odnosno mogu li se detektirati različiti tipovi privrženosti lokalnoj sredini. Pogledajmo stoga još neke nalaze istraživanja iz Hrvatske koja su postavljala pitanja o razlikama u vrednovanju i značenju različitih razina teritorijalnih pripadnosti. B. Banovac (2004a, 2004b) je na temelju istraživanja provedenih u Istri, ali i drugim područjima koja je definirao kao „periferije“ nastojao utvrditi određene razlike u teritorijalnom identificiranju te istovremeno razlikovati tipove lokalizama. U tome se autor teorijski naslanjao na poticajna razlikovanja između starog lokalizma i novog lokalizma o kojem se dosta raspravljalo 90-ih godina dvadesetog stoljeća (MLINAR, 1995.; STRASSOLDO, 2005.). Pritom je cilj bio utvrditi u kojoj mjeri je u Istri oblikovan novi lokalizam te postoje li razlike između lokalizama iskazanih u Istri, Lici i Gorskom kotaru (BANOVAC, 2004b). Istraživanje provedeno krajem 2003. i početkom 2004. godine pokazalo je da je lokalna razina identificiranja sa selom/kvartom, gradom/općinom te regijom prilično izražena u sve tri regije. Ipak, utvrđene su razlike u nekim drugim važnim značajkama političkog i društvenog života iz čega se izveo zaključak i o različitim konzekvencama teritorijalnih privrženosti. Osobito su istaknute razlike zabilježene između građana Istre i stanovnika Like i to kako u pogledu ocjene međuetničkih odnosa, tako i u pogledu zahtjeva za decentralizacijom. Autor na temelju toga zaključuje da: „U Istri kao gospodarski najrazvijenijoj periferiji prostorna identifikacija na razini nižoj od razine zemlje transponirana je u politički oblik mobilizacije u obliku regionalizma. U slučaju Like to se nije dogodilo, već je pripadnost prostoru razine niže od razine zemlje, ostala na razini zavlačajnosti, bez većih težnji k decentralizaciji moći“ (BANOVAC, 2004b, 111).

Budući da se pokazalo kako je fenomen privrženosti mjestu vrlo kompleksan te se ne manifestira svugdje na isti način, pojavila su se i nastojanja da se unutar istoga istraživaniog područja razlikuju različiti tipovi privrženosti mjestu i teritorijalnih identiteta uopće. Tako se pod utjecajem radova M. Lewicke u radu „Privrženost mjestu i migracijske aspiracije stanovnika Vukovarsko-srijemske županije“ nastojalo utvrditi postojanje i sadržaj

correlations between the ideological orientation of the respondents and their attachment to certain territorial levels.

However, it opened up a question of whether everyone gives the same meaning to place attachment, i.e. whether different types of local community attachment can be detected. For that reason, we will discuss findings of other research in Croatia that investigated the differences in valuing and giving meaning to different levels of territorial belonging. B. Banovac (2004a, 2004b) tried to establish differences in territorial identification based on research conducted in Istria and other areas, defined as ‘peripheral,’ and at the same time, distinguish the types of localism. The author used theories about the differences between old and new localism, exhaustively discussed in the 1990s (MLINAR, 1995; STRASSOLDO, 2005). His objective was to determine the degree to which new localism was formed in Istria and whether there are differences between localism expressed in Istria, Lika, and Gorski Kotar (BANOVAC, 2004b). The research was conducted at the end of 2003 and the beginning of 2004, and it showed that the local level of identification with a village/neighbourhood, city/town, and region was pronounced in all three regions. However, differences were found in some other important characteristics of political and social life, which led to the conclusion about different consequences of territorial attachment. Significant differences were noticed between the population of Istria and the population of Lika, in the evaluation of inter-ethnic relations as well as in the desire for decentralization. Based on that, the author concludes that: ‘In Istria, as a periphery with the strongest economy, the spatial identification on the level lower than the level of identification with the country is transposed in a form of political mobility on a regional basis. In the case of Lika, that has not happened, instead, the spatial belonging on the level lower than the level of the country remained on the level of the sense of homeplace, without tendencies towards decentralization of power’ (BANOVAC, 2004b, 111).

Since it was shown that the phenomenon of place attachment was very complex and was not manifested in the same way everywhere, there were some efforts to differ types of place attachment and ter-

različitih teritorijalnih identiteta (LEWICKA, 2011.; ŽANIĆ I DR., 2022a). Teritorijalni identitet pritom je zamišljen kao pozicioniranje spram migracijskih aspiracija te različitih teritorijalnih pripadnosti koje su uključivale identitetsko-značenjsku i angažiranu privrženost mjestu kao i privrženost Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji. Rezultati su pokazali da se razlikuju četiri klastera od kojih je najveći broj ispitanika, njih 37,2 %, obuhvaćao klaster nazvan deangažirana zavičajnosti. Ispitanike obuhvaćene ovim klasterom karakteriziralo je pridavanje važnosti pripadnosti Republici Hrvatskoj te značenjsko-identitetskoj privrženosti mjestu, ali i nisko vrednovanje angažirane pripadnosti mjestu te pripadnosti Europskoj uniji. Ovaj nalaz upućuje na oprez pri zaključivanju da privrženost mjestu ujedno pretpostavlja i sklonost stanovnika da ulažu vlastita sredstva i vrijeme u dobrobit mjesta. Povezanost s lokalnom sredinom može dakle postojati paralelno s izostankom želje za društvenim angažmanom.

Klaster nazvan otvorena zavičajnost obuhvaćao je otprilike četvrtinu ispitanika koji su visoko vrednovali sve istraživane pripadnosti, dakle i lokalnu i nacionalnu, ali i pripadnost Europskoj uniji, uz istovremeno neiskazivanje sklonosti migriranju.

Za razliku od toga klaster lokalna zavičajnost odnosio se na ispitanike koji su visoko vrednovali i značenjsko-identitetsku i angažiranu privrženost mjestu, ali nisu pokazivali posebnu vezanost ni za Republiku Hrvatsku ni za Europsku uniju. Ni ovi ispitanici nisu pritom pokazivali sklonost migriranju. Nasuprot tome, ispitanici koji su pokazivali migracijske aspiracije koncentrirani su u klasteru deterritorijalnost koji je obuhvaćao 14,7 % ispitanika. Osim sklonosti migriranju ovi ispitanici nisu iskazivali privrženost nijednoj od istraživanih teritorijalnih pripadnosti. Zanimljivo je pritom da se u ovom slučaju radilo o osobama koji su svoj materijalni položaj ocjenjivali lošijim od prosjeka te da paralelno s migracijskim aspiracijama nisu iskazivali osobitu privrženost Europskoj uniji pa se ovaj klaster dodatno nazvao i deprivirana deterritorijalnost.

Rasprave o vrstama lokalnosti te vrstama teritorijalnih identiteta pokazale su važnost uzimanja u obzir odnos privrženosti mjestu i lokalnoj sredini s drugim pokazateljima društvenog života na nekom

territorial identity in general within the same investigated area. For example, under the influence of M. Lewicka, the paper 'Place Attachment and Migration Aspirations of the Population of Vukovar-Srijem County' tried to determine if different territorial identities exist and what they entail (LEWICKA, 2011; ŽANIĆ ET AL., 2022a). Territorial identity was construed as a positioning towards migration aspirations and different territorial belongings, including meaning-identity and engaged place attachment, as well as the attachment to the Republic of Croatia and the European Union. The results showed that there are four clusters, the largest of which is the cluster of disengaged sense of homeplace, with 37.2% of respondents. The respondents in this cluster were characterized by valuing belonging to the Republic of Croatia and meaning-identity place attachment, but also a low level of value attached to engaged place attachment and attachment to the European Union. This finding shows a need for caution in concluding that place attachment also means that the citizens want to invest their means and time to improve conditions in a place. Closeness with the local community can exist even if a person shows no interest in social engagement.

The cluster labelled 'open sense of homeplace' comprised approximately a quarter of respondents, who highly valued all investigated types of belonging, local and national, but also belonging to the European Union, and did not have a tendency to migrate.

On the other hand, the cluster 'local sense of homeplace' comprised respondents who highly valued meaning-identity and engaged place attachment, but did not show a special connection to the Republic of Croatia or the European Union. They did not have a tendency to migrate either. Unlike them, the respondents showing migration tendencies belonged to the cluster of deterritorialization, with 14.7% of the respondents. Those respondents expressed only migration tendencies, without any of the investigated types of territorial attachment. It is interesting that in this case, people rated their financial position lower than average, and, although they had migration tendencies, they did not show noticeable attachment to the European Union, so this cluster was also called 'deprived deterritorialization'.

području te različitim razinama teritorijalnih pripadnosti. Pokazalo se, međutim, da su istraživanja u Republici Hrvatskoj i na neke druge načine nastojala obuhvatiti fenomen privrženosti mjestu te ponuditi objašnjenja za njegovu prisutnost. U tom kontekstu naročito je zanimljivo pogledati nalaze istraživanja provedenih u hrvatskim gradovima.

PRIVRŽENOST MJESTU – PROTURJEČJA I TUMAČENJA ISTRAŽIVANOG FENOMENA

Privrženost mjestu shvaćenom kao lokalnom području, dakle kao susjedstvu, selu ili gradu predstavljalo je značajnu temu u hrvatskoj znanstvenoj zajednici. Navedeno istraživanje Cifrića i Nikodema (2006.) pokazalo je da je na razini Republike Hrvatske bio izražen fenomen privrženosti lokalnoj sredini, a takve rezultate bilježio je i niz istraživanja koja su se provodila na gradskim ili regionalnim razinama. Istovremeno je niz istraživanja pokazivao određeni obrazac prema kojem postoji emocionalna privrženost mjestu usprkos nezadovoljstvu s nekim nedostacima koji umanjuju kvalitetu života na istraživanom teritoriju.

Tako je primjerice istraživanje provedeno 2000. godine pokazalo da je „privrženost Zagrepčana svom gradu“ obilježje koje je prema najvećem broju ispitanih ono koje je karakteristično za način života u Zagrebu (ROGIĆ I DR., 2004.). S tom se tvrdnjom tada složilo čak 90 % ispitanih. To je, prema Rogiću i suradnicama, bio dokaz da se afirmirala „vrijednost zavičajnog pripadanja građana (‘svom’) gradu“ (ROGIĆ I DR., 2004., 14). Istovremeno 86,6 % ispitanih odgovorilo je da sebe u Zagrebu doživljava domaćim dok je samo 6,8 % ispitanih ocijenilo sebe došljakom, a preostalih 6,5 % nije moglo procijeniti. To je bio zanimljiv nalaz s obzirom na činjenicu da je od ukupnog broja ispitanih njih 49,6 % bilo rođeno u Zagrebu, a negdje drugdje njih 50,4 %. To znači da je i velik broj onih koji su se doselili u grad počeo sebe smatrati domaćim čime se pokazala određena kvaliteta grada da identitetski veže za sebe i one koji u njemu nisu rođeni. Zanimljivo se stoga osvrnuti i na neke druge nalaze iz istog istraživanja jer kontekstualiziraju ovu široko prihvaćenu privrženost mjestu

The discussions about different types of locality and types of territorial identities showed how important it was to consider the relationship between place and local community attachment with other indicators of social life in an area and different levels of territorial belonging. However, it was also shown that the research in the Republic of Croatia tried to include the phenomenon of place attachment in other ways, too, and to explain why it exists. In that context, it is especially interesting to study the findings of research in Croatian cities.

PLACE ATTACHMENT – CONTRADICTIONS AND INTERPRETATIONS OF THE PHENOMENON

Place attachment, understood as attachment to a local area, namely, neighbourhood, village, or town, has been a significant topic in the Croatian scientific community. The aforementioned research by Cifrić and Nikodem (2006) showed that there is a pronounced phenomenon of local attachment in the Republic of Croatia, and such results were recorded in numerous studies conducted at the city or regional level. At the same time, several studies showed that there is a certain pattern of emotional place attachment, despite dissatisfaction with some of the disadvantages that reduce the quality of life in the study area.

Thus, for example, a survey conducted in 2000 showed that the ‘attachment of Zagreb residents to their city’ is a feature that, according to the majority of respondents, is characteristic of the way of life in Zagreb (ROGIĆ ET AL., 2004). As much as 90% of the respondents agreed with that statement. According to Rogić et al., this was proof that the ‘value of native belonging of citizens to *(their)* city’ is affirmed (ROGIĆ ET AL., 2004, 14). At the same time, 86.6% of the respondents answered that they perceive themselves as locals in Zagreb, while only 6.8% of the respondents perceived themselves as newcomers, and the remaining 6.5% did not perceive themselves as either of those. This was an interesting finding considering the fact that 49.6% of the total number of respondents were born in Zagreb and 50.4% of them elsewhere. This meant that

i njezin funkcionalni okvir. Gotovo dvije trećine ispitanih, njih 64,5 %, smatralo je tada da Zagreb pruža bolje mogućnosti za život u odnosu na druge hrvatske gradove. Međutim, to ne znači da su građani posve zadovoljni onim što pruža njihov grad. Naime, gotovo polovina ispitanih smatrala je da razvoj grada nije imao pozitivan utjecaj na njihov život, dok je samo 21,3 % ispitanih držalo da je razvoj grada pozitivno utjecao na uvjete njihova života i života njihove obitelji. Mišetić i Miletić su stoga konstatali da se „povezanost s gradom ne oblikuje nužno na funkcionalnoj razini, sukladno mogućnostima u kojima se grad pojavljuje kao servisno mjesto na kojem se 'zadovoljavaju potrebe'. Naprotiv, grad se preuzima (ili se ne preuzima) kao dio priče o vlastitom životu, pa je u tom slučaju, unatoč nezadovoljstvu nekim obilježjima života, od njega neodvojiv“ (MIŠETIĆ, MILETIĆ, 2004., 131).

Do sličnih zaključaka dolazi se i usporedbom rezultata istraživanja dobivenih u Zagrebu s rezultatima istraživanja provedenih u Rijeci i Sisku. Sva tri istraživanja provedena su u razdoblju od 1996. do 2000. godine i pokazala su da stanovnici ovih gradova proces modernizacije koji se u njima provodio ocijenili nepovoljnim (ROGIĆ I DR., 2002). Naime, ocjenjujući šest bitnih aspekata preko kojih se može analizirati uspješnost razvojnog procesa u gradu, u svim navedenim gradovima je bio veći broj aspekata s kojima ispitanici nisu zadovoljni nego onih s kojima su zadovoljni. Osobito je mali broj stanovnika bio zadovoljan s mogućnošću gradskog gospodarstva da ponudi velik broj radnih mjesta te omogući stanovnicima dobru mogućnost zarade. Usprkos tome, velika većina stanovnika u sva tri grada odgovorila je da namjerava trajno živjeti u svojem gradu. U Rijeci je tako namjeravalo trajno živjeti 81,1 %, u Sisku 82 %, a u Zagrebu 89 %. Autori su držali da se u ovoj analizi mora ozbiljno računati s činjenicom života u gradu, koji unatoč brojnim rizicima, ipak omogućuje i višestruke mogućnosti u svakodnevici. U tom kontekstu naznačuje se iznova koncept nove zavičajnosti koji upućuje na to da su „hrvatski gradovi, unatoč socijalnoj invaziji pod pritiskom industrijskog sektora u socijalističkom razdoblju, uspjeli postupno nataložiti stanovitu socijalnu baštinu u međuljudskim i komunikacijskim mrežama koja izravno povećava

a large number of those who immigrated to the city began to consider themselves local, which showed that the city tends to bind the identities of those who were not born in it to itself. It is therefore interesting to look at some other findings from the same research as they contextualize this widely accepted place attachment in its functional framework. Almost two thirds of the respondents, 64.5% of them, thought at the time that Zagreb provided better life opportunities compared to other Croatian cities. However, this did not mean that citizens were completely satisfied with what their city offered. Specifically, almost half of the respondents thought that the development of the city did not have a positive impact on their lives, while only 21.3% of respondents thought that the development of the city had a positive impact on their living conditions and the lives of their families. Mišetić and Miletić, therefore, stated that “the connection with the city is not necessarily formed on a functional level, in accordance with the possibilities in which the city appears as a service place where ‘one satisfies their needs’. On the contrary, the city is understood (or not understood) as part of the story of one’s own life, so in that case, despite dissatisfaction with some features of life, it is inseparable from it” (MIŠETIĆ, MILETIĆ, 2004, 131).

Similar conclusions are reached by comparing the results of the research conducted in Zagreb with the results of research conducted in Rijeka and Sisak. All three studies were conducted in the period from 1996 to 2000 and showed that the residents of these cities assessed the process of modernization in them as unfavourable (ROGIĆ ET AL., 2002). By rating six important aspects through which the successful development process in the city can be analysed in all these cities, the data showed that there were more aspects with which the respondents are not satisfied than those with which they are. An extremely small number of residents were satisfied with the possibility of the city’s economy to offer a large number of jobs and provide residents with a good opportunity to earn money. Despite this, the vast majority of residents in all three cities responded that they intended to live permanently in their city: 81.1% of respondents intended to live permanently in Rijeka, 82% in Sisak, and 89% in Zagreb. The authors stated that in this analysis one must seriously take

kakvoću socijalnog kapitala u njima“ (ROGIĆ I DR., 2002., 852). Dakle, upravo iz ovih međuljudskih i komunikacijskih mreža stvara se urbana i zavičajna vrijednost koja stanovnicima gradova podiže kvalitetu života. Ono što je, ipak, važno je da se stanovnici na zavičajni grad oslanjaju izrazitije ako je grad postao važnije središte u modernizacijskim procesima. Na temelju toga objašnjava se razlika prema kojoj znatno veći broj stanovnika Zagreba i Rijeke u odnosu na stanovnike Siska, misli da će i njihova djeca ostati živjeti u tom gradu.

Istraživanja provedena u Vukovarsko-srijemskoj županiji i Splitu također su sugerirala zaključak da privrženost mjestu postoji paralelno s nekim oblikom neizvjesnosti pa i zabrinutosti zbog onoga što nosi budućnost. Primjerice, u istraživanju provedenom na prigodnom uzorku u Splitu iskazana je opet nešto veća emocionalna ($M = 3,58$) u odnosu na funkcionalnu privrženost mjestu ($M = 3,36$) (STANIĆ, NINČEVIĆ, 2018.). Pokazalo se, ipak, da veću emocionalnu privrženost na pojedinim česticama pokazuju oni ispitanici čije su obitelji veći broj generacija živjele u gradu. Funkcionalna privrženost mjerena je stavovima okupljenima oko tri dimenzije: sigurnost, obrazovanje i slobodno vrijeme te osobne perspektive. Uočljivo je u rezultatima da su ispitanici primjerice pokazali određeno zadovoljstvo sa sigurnošću života u gradu (ukupno $M = 3,72$), no kada je u pitanju procjena osobne perspektive tu je uočljivo nezadovoljstvo ispitanika. Ono je bilo osobito vidljivo na čestici „U Splitu mogu lako dobiti posao koji priželjkujem“ ($M = 2,05$). Ispitanici nisu dijelili optimizam u pogledu toga da Split nudi perspektivu što na određeni način sugerira osjećaj određene bojazni prema onome što nosi budućnost.

Dakle, može se zaključiti da redovito, usprkos određenom nedostatku osobnih prilika u Hrvatskoj, većina stanovnika iskazuje privrženost lokalnom području osobito kada je riječ o emocionalnoj pripadnosti. Postavlja se stoga pitanje na osnovi čega se oblikuje privrženost mjestu? Na rasvjetljavanje tog pitanja nastojalo se odgovoriti i konceptima zavičajnoga grada i nove zavičajnosti.

Zanimljivo je, međutim, da Rogić i Dakić (2000.) pišući o Zagrebu kao zavičajnom gradu drže tu sintagmu pomalo paradoksalnom. Podsjećaju da je u europskoj tradiciji „gradski poredak

into account the very fact of life in the city, which, despite numerous risks, enables multiple possibilities in everyday life. In that context, the concept of new sense of homeplace is underlined, indicating that ‘Croatian cities, despite social invasion under the pressure of the industrial sector in the socialist period, managed to gradually accumulate a certain social heritage in interpersonal and communication networks that directly increases the quality of social capital in them’ (ROGIĆ ET AL., 2002, 852). Therefore, it is from these interpersonal and communication networks that urban and native value is created, which increases the quality of life of city residents. The important fact is, however, that the residents rely more strongly on the hometown if the town has become a more important centre in the modernization process. That can be used to explain why a significantly larger number of residents of Zagreb and Rijeka think that their children will stay in their cities when compared to the residents of Sisak.

Research conducted in Vukovar-Srijem County and Split also suggested that place attachment co-exists with some form of uncertainty and even concern about what the future holds. For example, in a study conducted on a convenience sample in Split, a slightly higher emotional place attachment ($M = 3.58$) was expressed in comparison with functional place attachment ($M = 3.36$) (STANIĆ, NINČEVIĆ, 2018). It turned out, however, that higher emotional place attachment on certain questions is shown by those respondents whose families have lived in the city for many generations. Functional place attachment was measured by attitudes grouped around three dimensions: security, education and leisure, and personal opportunities. It can be noticed in the results that respondents, for example, showed a certain level of satisfaction with the security of life in the city (total $M = 3.72$), but when it comes to assessing personal opportunities, dissatisfaction of the respondents is noticeable. It was especially visible in the item ‘In Split, I can easily get the job I want’ ($M = 2.05$). Respondents were not optimistic when it came to the question of opportunities offered in Split, which suggests a sense of fear of what the future holds.

Therefore, it can be concluded that regularly, despite a certain lack of personal opportunities in Croatia, most residents show local attachment,

života projektiran u obzoru autonomističke imaginacije. Sukladno tome, nije pogreška misliti o gradu kao o poretku života koji je bezavičajnost oblikovao kao svoju dugoročnu i strukturnu prednost“ (ROGIĆ, DAKIĆ, 2000., 84). No autori upućuju na to da se gradska zbiljnost ne može pojmiti uzimajući u obzir samo taj aspekt grada već treba uzeti i obzir i zavičajnu svakodnevicu koja u gradu počiva na nizu fenomena kao što su ponavljanje, ustrajnost, imitacija ili ritual. Ovi fenomeni dijele „jedno zajedničko obilježje: u iskustvu pojedinca ili skupine imaju mjesto prirodnog/društvenog fenomena“ (ROGIĆ, DAKIĆ, 2000., 84). Premda je grad poprište brzih društvenih promjena, on omogućuje da se u njegovoj posebnosti pojedinci ukorijene, da ga drže domom i da se u njemu osjećaju domaćima.

Kroz koncepte o zavičajnom gradu i novoj zavičajnosti raspravljalo se o dva bitno uvida: o tome da i oni stanovnici koji nisu rođeni u nekom naselju mogu početi doživljavati taj teritorij kao svoj zavičaj te o tome da su društvene mreže ono što ima bitan utjecaj na učvršćivanje veza koje pojedinci počinju osjećati spram grada.

Osim radova koji su se bavili privrženošću gradu važni nalazi su dobiveni i u istraživanjima koja su se provodila na razini kvarta ili susjedstva. U istraživanju provedenom 2016. godine na području zagrebačke četvrti Vrbik korišten je koncept osjećaja mjesta koji je operacionaliziran putem nekoliko instrumenata (ŠAKAJA, 2018.). Tako se analiziralo koliko su ispitanicima važna pojedina obilježja susjedstva, kakve osjećaje iskazuju spram susjedstva te koliko su zadovoljni kvalitetom života. Pokazalo se da tek manji broj ispitanika iskazuje ravnodušnost prema susjedstvu dok najveći broj iskazuje pripadnost susjedstvu. Zanimljivo je da je osobito mladim ispitanicima posjedovanje prijatelja predstavljalo osobito važan aspekt života u susjedstvu. Osim toga, ovakvo višedimenzionalno zahvaćanje osjećaja mjesta može prema autorici istraživanja donijeti uvide koji će pomoći u uvažavanju potreba građana pri donošenju odluka i upravljanju pojedinim gradskim područjima.

Kako je već naznačeno, dob redovito utječe na privrženost mjestu stoga je važno navesti i nalaze nekih istraživanja koja su se bavila ovom tematikom na populaciji mladih. Provodeći etnografsko

especially when it comes to emotional belonging. So, the question arises as to what constitutes place attachment. The concepts of the hometown and new sense of homeplace were also used to shed light on this issue.

It is interesting, however, that Rogić and Dakić (2000), when writing about Zagreb as a hometown, consider this phrase as somewhat paradoxical. They remind us that in the European tradition ‘the urban order of life is projected in the horizon of the autonomous imagination. Accordingly, it is not wrong to think of the city as an order of life that has used the absence of the sense of homeplace as its long-term and structural advantage’ (ROGIĆ, DAKIĆ, 2000, 84). However, the authors point out that the reality of the city cannot be understood by taking into account only that aspect of the city, but also the everyday life of the city, which is based on a number of phenomena such as repetition, persistence, imitation, or ritual. These phenomena share ‘one common feature: in the experience of an individual or a group, they have a place of a natural/social phenomenon’ (ROGIĆ, DAKIĆ, 2000, 84). Although the city is a place of rapid social change, it allows individuals to take root in its uniqueness, to consider it their home, and to feel at home in it.

Through the concepts of hometown and new sense of homeplace, two important insights were discussed: firstly, that those residents who were not born in a certain place begin to consider the place their homeplace, and, secondly, that social networks have a significant impact on strengthening the ties that individuals begin to feel towards the city.

In addition to research dealing with city/town attachment, important findings were also obtained in research conducted at the city block or neighbourhood level. The research conducted in 2016 in the area of Vrbik neighbourhood in Zagreb used the concept of a sense of place, which was operationalized through several instruments (ŠAKAJA, 2018). The research included the analysis of the importance of certain characteristics of the neighbourhood to the respondents, the feelings they express towards the neighbourhood and their satisfaction with the quality of life. It turned out that only a small number of respondents expressed indifference towards their neighbourhood, while the largest number expressed belonging. Interestingly, for

istraživanje s populacijom osnovnoškolaca iz novo-zagrebačkog naselja Travno antropologinja Gulin Zrnić (2004.) ispitala je kako iskustvo, sjećanje i svakodnevne prakse prostor transformiraju u mjesto. Rezultati istraživanja pokazali su da osnovnoškolska djeca iskazuju visoko vrednovanje svojeg naselja prikazujući i neke njegove slabosti kao zanimljive i vrijedne. Zanimljivo je pritom da oni sam kvart često nazivaju domom. Za pretvaranje prostora u mjesto važno je poznavanje okoliša, ali se kao i u prethodnim istraživanjima posebno naglašava društvena dimenzija jer je poznavanje drugih u naselju osnova „osjećaja povezanosti koja se stvara tijekom vremena, osjećaja sigurnosti, doživljaja karaktera naselja, definiranja doma“ (GULIN ZRNIĆ, 2004., 48). Važno je zapažanje da je život osnovnoškolaca u velikoj mjeri ograničen na samo naselje te da završetkom osnovne škole dolazi do njihove veće mobilnosti čime se modificira i odnos spram drugih dijelova grada.

Šteta je, dakako, što nedostaju longitudinalna istraživanja koja bi pobliže objasnila odnos odrastanja, mobilnosti te definiranja doma i privrženosti mjestu. No, vrijedi spomenuti rezultate još jednog istraživanja provedenog u Zagrebu kojim se ispitalo što utječe na privrženost susjedstvu populacije studenata. Autorice Jelić i Low Stanić (2014.) postavile su istraživačko pitanje utječe li na privrženost susjedstvu percepcija njegove socio-ekonomske strukture. Pokazalo se da i u slučaju emocionalne i u slučaju funkcionalne privrženosti susjedstvu postoji razlika između triju skupina ispitanika, onih koji žive u homogenom susjedstvu s velikim brojem siromašnih, onih koji žive u homogenom susjedstvu s malim brojem siromašnih te heterogenom susjedstvu. Pritom su ispitanici koji su procjenjivali da žive u susjedstvu s velikim brojem siromašnih u znatno manjoj mjeri iskazivali privrženost nego ostale dvije skupine ispitanika. Provedena regresijska analiza pokazala je također da je percipirani udio siromašnih važan prediktor privrženosti „jer djeluje izravno na smanjenje funkcionalne privrženosti susjedstvu, a preko osjećaja sigurnosti djeluje i na smanjenje emocionalne privrženosti susjedstvu“ (JELIĆ, LOW STANIĆ, 2014., 167). Autorice su tako došle do zaključka da nije heterogenost stanovništva to što utječe na privrženost susjedstvu već percepcija udjela siromašnih.

young respondents, in particular, having friends was a very important aspect of life in a neighbourhood. In addition, this multidimensional understanding of the sense of place can, according to the author of the research, bring insights that will help respect the needs of citizens in the decision-making and management of individual urban areas.

As previously stated, age affects the degree of place attachment, so it is important to mention the findings of some studies that have dealt with this topic in the young population. While conducting ethnographic research with the population of primary school students from Travno neighbourhood in Novi Zagreb, anthropologist Gulin Zrnić (2004) dealt with how experience, memory, and everyday practices transform space into a place. The results of the research showed that primary school children value their neighbourhood highly, and even show some of its weaknesses as interesting and valuable. Interestingly, that they often call the neighbourhood their home. Familiarity with the environment is important for turning space into a place, but again, as in previous research, the social dimension is emphasized since knowing others in the neighbourhood is the basis of ‘feelings of connection created over time, sense of security, the experience of the character of the neighbourhood, defining a home.’ (GULIN ZRNIĆ, 2004, 48). However, it is important to note that the life of primary school students is largely limited to the neighbourhood itself and that the completion of primary school leads to their greater mobility, which modifies the relationship with other parts of the city.

Unfortunately, there is a lack of longitudinal research that would explain in more detail the relationship between growing up, mobility, defining home, and place attachment. However, it is worthwhile to mention the results of another research conducted in Zagreb, which investigated the factors that affect neighbourhood attachment among the student population. The authors Jelić and Low Stanić (2014) posed a research question as to whether perceptions of the socio-economic structure of a neighbourhood affect neighbourhood attachment. It turned out that in the case of emotional and also functional neighbourhood attachment, there is a difference between three groups of respondents, those living in a homogeneous neighbourhood

Istraživanje provedeno na učenicima srednjih škola u Vukovarsko-srijemskoj županiji je pak pokazalo važnost uzimanja u obzir utjecaja vrijednosnih orijentacija na privrženost mjestu (ŽANIĆ I DR., 2022b). Naime, od tri vrijednosna sklopa i to usmjerenost na uspjeh, tradicionalizam i individualna autonomija pokazalo se da su ispitanici skloni tradicionalističkim vrijednostima u većoj mjeri skloni iskazivati privrženost mjestu. Osim toga i ovo istraživanje je uputilo na važnost društvenih veza za doživljavanje i ocjenjivanje važnosti mjesta s obzirom na to da se i percepcija lokalne socijalne kohezije pokazala značajnim prediktorom privrženosti mjestu.

Više je puta u prikazanim radovima iznesena pretpostavka koja naznačuje povezanost privrženosti mjestu i mobilnosti stanovnika te njihove migracijske sklonosti. Važno se stoga osvrnuti i na istraživanja koja su se bavila upravo tom tematikom, osobito ona koja su se bavila tematikom sekundarnog stanovanja.

MOBILNOST, PRIVRŽENOST MJESTU, SEKUNDARNO STANOVANJE – NIJANSIRANJE VIŠESTRUKIH PRIPADNOSTI

Posljednjih desetljeća sve izazovnije postaje odgovoriti na pitanje što se događa s privrženosti mjestu u svijetu koji je sve više globalno povezan i u kojem se sve više promiče mobilnost. Ta tema osobito je važna za zemlje koje se kao Hrvatska suočavaju s velikim iseljavanjem stanovništva. Naime, procjena migracijske bilance temeljena na prvim rezultatima Popisa stanovništva iz 2021. godine (URL 1) te podatku o ukupnom prirodnom kretanju stanovništva u razdoblju 2011. – 2020. (URL 2) otkriva da je Hrvatska u posljednjem međupisnom razdoblju zabilježila negativan migracijski saldo od gotovo 250 000 stanovnika. Istraživanja koja se bave tematikom odnosa migracija i stavova prema teritorijalnim identifikacijama provode se i u Hrvatskoj susjednim zemljama, pa je primjerice istraživanje provedeno u osam gradova u Srbiji pokazalo da su migracijske namjere izraženije kod ispitanika koji iskazuju nisku povezanost s mjestom (PETROVIĆ I DR., 2017.).

with a large number of the poor, those living in a homogeneous neighbourhood with a small number of the poor and those living in a heterogeneous neighbourhood. Moreover, respondents who estimated that they live in a neighbourhood with a large number of the poor showed a much lower level of attachment than the respondents from the other two groups. The conducted regression analysis also showed that the perceived share of the poor is an important predictor of attachment 'because it directly reduces functional attachment to a neighbourhood, and through a sense of security, reduces emotional attachment to a neighbourhood' (JELIĆ, LOW STANIĆ, 2014, 167). The authors concluded that it is not the heterogeneity of the population that affects the neighbourhood attachment, but the perception of the share of the poor.

Research conducted on secondary school students in Vukovar-Srijem County showed the importance of taking into account the impact of value orientations on place attachment (ŽANIĆ ET AL., 2022b). Considering the three sets of values, namely the focus on success, traditionalism, and individual autonomy, it turned out that the respondents that are prone to traditionalist values are more inclined to show place attachment. Additionally, this research also showed the importance of social connections for experience and assessment of the importance of place, since the perception of local social cohesion also proved to be a significant predictor of place attachment.

On several occasions, the presented works set out an assumption indicating the connection between place attachment, mobility of residents, and their migration preferences. It is therefore important to look at research that has dealt with this very topic, especially those that have dealt with the topic of second homes.

MOBILITY, PLACE ATTACHMENT, SECOND HOME – NUANCING MULTIPLE BELONGING

In recent decades, it has become ever more challenging to determine what happens to place attachment in a world that is globally connected and where mobility is promoted. This topic is of

U Hrvatskoj se pak nekoliko istraživanja provedenih na populaciji mladih bavilo ovim temama, što je osobito zanimljivo uzme li se u obzir da mladi obično iskazuju i navise sklonosti migracijama. Li i suradnici (2012.) su tako u istraživanje provedeno 2009. godine ušli s idejom da u razdoblju ekonomskih kriza želja za migriranjem osobito jača kod osoba s izraženom motivacijom za postignućem i motivacijom za moći, dok u razdobljima kada dolazi do poboljšanja ekonomske situacija osobni faktori kao što su privrženost mjestu i neofilija utječu na migracijske aspiracije. U istraživanju provedenom na studentima prve godine ekonomije u Osijeku testirana je hipoteza prema kojoj niska razina privrženosti mjestu uz visoku zaokupljenost karijerom te neofilija utječu na pojačane migracijske aspiracije. Rezultati istraživanja potvrdili su postavljenu hipotezu pri čemu se pokazalo da navedeni prediktori i kod muškaraca i kod žena na jednak način predviđaju želju za migriranjem. Nešto recentnija istraživanja također su ukazala na povezanost privrženosti zajednici, privrženosti mjestu i migracijskih aspiracija. Istraživanje provedeno 2017. godine na mladima iz perifernih područja Splitsko-dalmatinske županije pokazalo je da veću sklonost migriranju pokazuju učenice u odnosu na učenike (STANIĆ, SCHAFFT, 2021.). Pokazalo se, osim toga, da je uz pozitivnije ocjenjivanje lokalnih ekonomskih prilika i ruralnog identiteta, privrženost zajednici značajno povezana sa željom mladih za ostankom u mjestu stanovanja. Istraživanje provedeno 2019. godine na mladima u Vukovarsko-srijemskoj županiji također je uputilo na značajan utjecaj spola na odgovore ispitanika s obzirom na to da su učenici u većoj mjeri iskazivali privrženost mjestu te u manjoj mjeri migracijske aspiracije u odnosu na učenice (ŽANIĆ I DR., 2021.). Osim toga, treba spomenuti još dva nalaza ovoga istraživanja. Pokazalo se, kao prvo, da postoji statistički značajna razlika u privrženosti mjestu između učenika koji planiraju ostatu te onih koji planiraju migrirati, ali i da postoji razlika u privrženosti mjestu između učenika koji planiraju migrirati u druge Hrvatske krajeve te onih koji planiraju migrirati u inozemstvo. Kao drugo, pokazalo se da osobito učenici koji iskazuju sklonost migriranju u druge krajeve Hrvatske pokazuju prilično visoku izraženu privrženost mjestu

particularly important for the countries like Croatia that face great emigration trends. In particular, the assessment of migration balance based on the first results of the 2021 population census (URL 1) and the data of the total natural change in population between 2011 and 2020 (URL 2) shows that in the period between the last two population censuses Croatia had a negative migration balance of almost 250,000 citizens. Research dealing with the relation of migrations and attitudes toward territorial identification was conducted both in Croatia and its neighbouring countries. For example, a study conducted in eight cities in Serbia showed that migration intentions were more pronounced in respondents with lower place attachment (PETROVIĆ ET AL., 2017).

Several studies conducted in Croatia on the youth population dealt with these topics, which is especially interesting because young people are more prone to migrate. Li et al. (2012) started working on a study in 2009 hypothesizing that in the period of economic crisis, the desire to migrate is significantly stronger in individuals with achievement and power motivation, while in the periods of economic growth, personal factors, such as place attachment and neophilia, influence migration aspirations. In a study conducted on first-year students of the Faculty of Economy in Osijek, a hypothesis was tested, according to which low place attachment and high career aspirations together with neophilia increase migration aspirations. Results of the study confirmed the hypothesis and showed that the above predictors influence the desire to migrate in men and women equally. Some recent studies also proved the link of community attachment and place attachment with migration aspirations. A study conducted in 2017 on young people from peripheral areas of Split-Dalmatia County showed that female students have a higher level of migration tendencies than male students (STANIĆ, SCHAFFT, 2021). It was also shown that, in addition to a more positive opinion about the local economic situation and rural identity, community attachment had a strong link to the desire of young people to stay in the place they live in. A study conducted in 2019 on young people from Vukovar-Srijem County also showed that gender strongly influences the answers, with male

stanovanja. Dakle, ni osjetno izražena privrženost mjestu u prostoru koji ne nudi dovoljno prostora za školovanjem ni zaposlenje ne djeluju presudno na želju mladih da provedu glavninu života u sadašnjem mjestu stanovanja.

Time se ponovno pokazuje sva kompleksnost tematike privrženosti mjestu kao i važnost istraživanja ove teme na populaciji mladih. Obećavajuće pritom djeluje uvođenje u raspravu o odnosima mobilnosti i privrženosti mjestu koncepta višestrukih privrženosti. Drži se da je zbog ubrzanog kretanja ljudi, stvari i ideja došlo do potrebe za „re-teoretizacijom privrženosti mjestu koja bi bila utemeljena manje na fiksnom shvaćanju privrženosti mjestu, a više na tome kako upravljati višestrukim, fluidnim pripadnostima“ (WILLIAMS, MILLER, 2021., 21). U hrvatskim istraživanjima ovakvi se pristupi naziru kada je riječ o istraživanjima sekundarnog stanovanja. Baveći se temom privrženosti mjestu vlasnika kuća za odmor na jadranskoj obali, A. Mišetić iznosi ideju kako je za postmoderni svijet karakteristično vezivanje za više različitih mjesta te navodi: „Postmoderna društva karakteriziraju brojne prakse horizontalnih, mrežnih modela stanovanja. Pojava takvih heterotopičnih praksi povezuje se i s povremenim premještanjima ili privremenim migracijama tijekom kojih neka mjesta postaju lokaliteti važnih socijalnih interakcija i značenja. Pri tome je moguće da dva doma ili više domova budu podjednako prihvaćeni i posvojeni – internalizirani, premda su prostorno ili vremenski razdvojeni“ (MIŠETIĆ, 2006., 30). Operacionalizirajući privrženost mjestu kroz četiri dimenzije autorica na temelju dobivenih rezultata dolazi do zaključka da je prisutan fenomen ukorjenjivanja u drugo mjesto. Naime, premda je samo 6 % ispitanih podrijetlom iz mjesta u kojem imaju kuću za odmor, njih 42,2 % izjavilo je da se osjećaju domaćima u tim mjestima, a 47,4 % ispitanih se složilo s tvrdnjom „Ovo naselje kao da je dio mene“. Prema autorici, sve to vodi zaključku da se i u Hrvatskoj može detektirati fenomen *višezavičajnosti* kao način iskazivanja teritorijalnog identiteta.

S obzirom na poticajnost problematike, ne čudi da su i novija istraživanja koja su se bavila sekundarnim stanovanjem kao važnu temu uključila i privrženost mjestu. Tako se u istraživanjima tri na-

students expressing higher place attachment and a lower level of migration aspirations than female students (ŽANIĆ ET AL., 2021). Two other results of that study should be mentioned. Firstly, it was shown that there is a statistically significant difference in place attachment of students planning to stay and students planning to migrate, but also that there is a difference in the level of place attachment between students planning to migrate to different Croatian regions of their country and those who want to migrate abroad.

Secondly, it was shown that students who express aspiration to migrate to other regions of Croatia also feel strong place attachment. In conclusion, strong attachment to a place that does not offer enough education and job opportunities is not a prevailing factor in the desire of the youth to remain in their current places of residence for the majority of their lives.

That shows again how complex the topic of place attachment is, as well as how important it is to study it concerning young population. Introducing the concept of multiple attachments into the discussions about the relation of mobility and place attachment is a promising sign. There is a prevailing opinion that due to the accelerated movement of people, things and ideas, there is a need for ‘a re-theorization of place attachment based less on fixed place attachment and more on how people navigate multiple, fluid attachments’ (WILLIAMS, MILLER, 2021, 21). That kind of approach can be noticed in Croatian studies when it comes to investigating the phenomenon of second homes. Investigating the subject of place attachment of owners of houses on the Adriatic coast, A. Mišetić introduced the idea that the contemporary world is characterized by attachment to more places and wrote: ‘Contemporary societies are characterized by numerous practices of horizontal, network models of dwelling. The emergence of such heterotopic practices is also associated with periodical moving or periodical migrations during which some places become localities of important social interactions and meanings. Those two or more homes may be equally accepted and adopted – internalized, although they are separated in space and time’ (MIŠETIĆ, 2006, 30). By operationalizing place attachment through four dimensions and

selja za koje je karakteristična veća gustoća sekundarnog stanovanja istraživalo i pitanje postoje li razlike prema privrženosti mjestu povremenih stanovnika i onih koji u mjestu stalno borave. Studije slučaja provedene na tri lokacije, i to Okrug Gornji (Splitsko-dalmatinska županija), Červar-Porat (Istarska županija) i Aljmaš (Osječko-baranjska županija), pokazale su da postoji visoka privrženost mjestu od stalnih stanovnika, ali i iznenađujuće „visok udio odgovora o izrazitoj ili priličnoj privrženosti i kod povremenih stanovnika“ (MILETIĆ I DR., 2020., 159).

Doduše, u analiziranim primjerima povremeni stanovnici ipak zaostaju za stalnim stanovnicima po iskazanoj privrženosti mjestu. Pritom je to zaostajanje nešto manje izraženo u Červar-Portu, a nešto više u Aljmašu i Okrugu Gornjem. Razloge uočenog izdvajanja Červar-Porta svakako treba tražiti u specifičnosti njegova razvitka te započete transformacije iz isključivo sezonskog u naselje u kojem se živi tijekom cijele godine. Osim što je na sve tri lokacije uočeno iskazivanje nešto niže privrženosti mjestu u kojem koriste stan za odmor u odnosu na njegove stalne stanovnike, nalazi pokazuju da anketirani povremeni stanovnici češće iskazuju i nešto veću razinu privrženosti mjestu u kojem imaju stalnu adresu stanovanja nego mjestu u kojem koriste stan za odmor. Valja ipak naglasiti da se sve spomenute razlike odnose tek na intenzitet privrženosti. Drugim riječima, dobiveni rezultati nedvojbeno pokazuju da većina povremenih stanovnika iskazuju „...multilokalnu privrženost prema oba prostora stanovanja, a taj indikator također ide u prilog tezama o horizontalnom obrascu organiziranja stanovanja...“ (MILETIĆ I DR., 2020., 165).

Jasno, samo raspolaganje stanom za odmor ne povlači za sobom i realizaciju multilokalne privrženosti. Za očekivati je da neki dodatni čimbenici poput obilježja prostora, postojanja zavičajne povezanosti ili pak načina korištenja stana za odmor utječu na važnost svake od tih adresa za formiranje teritorijalnih identiteta. U tom kontekstu posebno su zanimljivi rezultati detaljnije analize u kojoj su Poljanec Borić i suradnici (2018.) propitivali razlike odnosa prema mjestu između stalnih i povremenih stanovnika na primjeru Okruga Gornjeg. U toj analizi oslonili su se na koncept osjećaja mjesta

based on the results, the author concludes that the phenomenon of place rootedness in the second place can be noticed. Even though only 6% of respondents came from the place in which they have a vacation home, 42.2% of them said they felt like locals in those places, and 47.4% of respondents agreed with the statement ‘This place is like a part of me.’ In the author’s opinion, all of that leads to the conclusion that the phenomenon of *multiple homes*, as a way of expressing territorial identity, can be noticed in Croatia.

Having in mind the inspiring nature of the subject, it is not surprising that latest studies dealing with second homes included place attachment as an important subject. So, in investigating three places characterized by a higher density of second homes, the question of differences in the degrees to place attachment of temporary and permanent residents was researched. Case studies conducted in three locations, Okrug Gornji (Split-Dalmatia County), Červar-Porat (Istria County), and Aljmaš (Osijek-Baranja County), showed that permanent residents had a high level of place attachment, but also that there was a surprisingly ‘high share of answers claiming significant or high attachment in temporary residents’ (MILETIĆ ET AL., 2020, 159).

However, in the examples analysed, temporary residents show a somewhat lower degree of place attachment than permanent residents. That difference is less noticeable in Červar-Porat, and more noticeable in Aljmaš and Okrug Gornji. The reasons can be found in the specificity of Červar-Porat development and its transformation from a place where people lived only during the summer season to a place where people lived all year round. Besides expressing lower attachment to a place where they have a vacation home, the findings show that surveyed temporary residents more often express higher attachment to a place where they live permanently than to the place where they have a vacation home. Nonetheless, it is important that all those differences merely reflect the intensity of attachment. In other words, the findings undoubtedly show that the majority of temporary residents express ‘(...) multilocal attachment to both places of residency, which also supports the theses about the horizontal pattern of residential organization (...)’ (MILETIĆ ET AL., 2020, 165).

i njegove tri poddimenzije: privrženosti mjestu, ukorijenjenosti u mjesto i uvjetovanosti mjestom. Nalazi otkrivaju kako, osim već spomenute okolnosti da su u Okrugu Gornjem stalni stanovnici iskazivali nešto veću privrženost mjestu od povremenih stanovnika, među ovim skupinama postoji različito vrednovanje nekih aspekata koji utječu na osjećaj mjesta, pri čemu su stalni stanovnici u većoj mjeri vrednovali trgovu, javna mjesta te mjesta za provođenje slobodnog vremena, dok su povremeni stanovnici u većoj mjeri vrednovali plaže i more. Izdvajaju se stoga „morski socio-kulturni habitat“ i „mediteranski način života“ kao odrednice koje utječu na različita oblikovanja osjećaja mjesta (POLJANEC BORIĆ I DR., 2018.). Također je važno da je potvrđena hipoteza prema kojoj obiteljske veze povremenih stanovnika utječu na to hoće li se oni doživljavati domaćim ili došljakom u mjestu. Naime, među skupinom onih koji su se doživljavali domaćima primijećen je veći broj onih koji su rođeni na otoku ili su im roditelji podrijetlom s otoka. Na taj je način detektirana veza između ukorijenjenosti u mjesto i privrženosti mjestu.

Pitanja koja se nameću su postoje li još neke važne razlike između načina na koji se povremeni i stalni stanovnici povezuju s mjestom, ali i postoje li razlike između tipa privrženosti mjestu samih vlasnika stanova za odmor te ovisi li one o karakteristikama naselja u koje je rasprostranjeno sekundarno stanovanje. Naime, dok su brojna istraživanja pokazivala da je privrženost mjestu povezana s društvenim vezama koje se pojavljuju među stanovnicima pojedinih naselja, istraživanja provedena u mjestima koja obilježava velik udio sekundarnih stanova sugeriraju da su glavni poticaji za razvoj privrženosti mjestu prirodni uvjeti kao što su more te pogled na more, čisti zrak, mirisi i zvuci (URSIĆ, KRNIĆ, 2020.). Ostaje stoga otvoreno pitanje u kojoj mjeri se u tim okolnostima razvija individualizirana privrženost mjestu. Dakle, razvija li se kod dijela mještana privrženost mjestu dominantno zbog ugone koju izaziva prirodni okoliš te jesu li i takvi stanovnici spremni na angažman u lokalnoj zajednici. Detektiranje individualizacije privrženosti mjestu bio bi važan doprinos daljnjem produbljivanju razumijevanja postmodernih fenomena koji dolaze do izražaja u odnosu spram mjestu.

Of course, the mere availability of a vacation home does not entail the formation of multilocal attachment. It can be expected that some additional factors, such as the characteristics of the space itself, attachment to the place, or the way a vacation home is used, influence the importance of those spaces in forming territorial identities. In that context, the results of a detailed analysis are especially interesting: Poljanec Borić et al. (2018) analysed the differences in the relationship with a place between permanent and temporary residents in Okrug Gornji. In that analysis, they focused on the concept of sense of place and its three sub-concepts: place attachment, place rootedness, and place dependence. The findings reveal that, besides the already mentioned fact that permanent residents of Okrug Gornji expressed somewhat higher place attachment than temporary residents, there is a difference in how these groups value some aspects that influence the sense of place, where permanent residents gave more importance to squares, public spaces, and places for leisure, while temporary residents found beaches and the sea more important. Two distinct factors influencing different ways of forming the sense of place could be labelled as 'maritime socio-cultural habitat' and 'Mediterranean way of life' (POLJANEC BORIĆ ET AL., 2018). Another important thing is that a hypothesis that family bonds of temporary residents influence whether they will rate themselves as natives or newcomers. Namely, among the respondents who rated themselves as natives, a large number were born on the island or their parents were from the island. In that way, a link was found between place rootedness and place attachment.

This opens up a new set of questions: whether there are some other important differences in the ways temporary and permanent residents connect to a place, but also if there are differences between the type of place attachment of vacation home owners and if they depend on the attributes of a settlement with a large number of second homes. While numerous studies showed that place attachment was connected to social bonds among the residents of some settlements, studies conducted in places characterized by a large number of second homes suggest that the main incentive for place

ZAKLJUČAK

Istraživanja koja se u potpunosti ili barem jednim dijelom bave temom privrženosti mjestu u Hrvatskoj dijele niz poteškoća koje se pojavljuju i u sličnim istraživanjima provedenim u drugim zemljama. Empirijskim istraživanjima vrlo često nedostaje ambicije za jasnijim povezivanjem sa širim teorijskim okvirima. Uzrok tome može se tražiti i u uvidu kako teorijska tematiziranja mjesta ne daju jasne smjernice za provođenje empirijskih istraživanja (AGNEW, 2011). Uz to, osnovni problem je što se koncept privrženosti mjestu često različito operacionalizira, pa se dobiveni rezultati mogu uspoređivati s određenim oprezom. Držimo međutim da izneseni podaci upućuju na neke bitne momente koji se tiču odnosa ljudi prema lokalnoj sredini u Republici Hrvatskoj.

Kao prvo, u Hrvatskoj rezultati istraživanja redovito upućuju na to da se i u suvremenim okolnostima može govoriti o privrženosti stanovnika mjestu, odnosno naselju ili gradu, u kojem žive. U gradovima kao što su Vukovar ili Vinkovci velik broj ljudi smatra se domaćim, smatra da tu pripada. Isto tako, privrženost mjestu iskazuju i stanovnici najvećih gradova Splitu i Zagrebu. Tako se ovi rezultati mogu dovesti u vezu s nizom istraživanja provedenih u Sjedinjenim Američkim Državama i zemljama zapadne Europe prema kojima većina ljudi izražava privrženost mjestu stanovanja. M. Lewicka tako navodi da rezultati istraživanja privrženosti mjestu na skalama od 1 do 5 redovito budu između 3 i 4, dok na skalama do sedam rezultat bude između 4 i 5 (LEWICKA, 2021.).

Drugi važan nalaz je da je emocionalna privrženost mjestu redovito praćena i određenim nezadovoljstvom životom u lokalnoj sredini, odnosno onim što mjesto nudi te shodno tome zabrinutosti za to što nosi budućnost. U tom smislu buduća istraživanja trebala bi dati preciznije uvide u trendove karakteristične za Hrvatsku. Naime, postojeći podaci pokazuju određeno pomicanje težišta u interpretaciji podataka. Dok se na prijelazu u 21. stoljeće konceptom zavičajnoga grada tumačilo da u hrvatskim gradovima usprkos funkcionalnim nedostacima dolazi do ukorjenjivanja stanovnika, ulazak Hrvatske u Europsku uniju donio je daljnje propitivanje toga odnosa. Čini se da zbog olakša-

attachment development is the natural surrounding: view of the sea, clean air, scents, and sounds (URSIĆ, KRNIĆ, 2020). One question still needs to be answered: to which degree place attachment develops in those circumstances. In other words, whether some residents develop the feeling of place attachment mostly as they feel comfortable because of the nature surrounding them, and whether those residents are willing to participate in the community. Detecting the individual factor in place attachment would be an important contribution to deepening the understanding of contemporary phenomena noticeable in the relationship with a place.

CONCLUSION

The studies that, at least partially, deal with the subject of place attachment in Croatia encounter problems similar to those of studies in other countries. Empirical research often lacks the ambition for clearer linking to a wider theoretical framework. The reason could be found in the fact that forming theories about place does not give clear guidelines on how to conduct empirical research (AGNEW, 2011). Additionally, the main problem is that the concept of place attachment is often operationalized in different ways, so the findings should be compared with some caution. However, we believe that the data presented points to some important insights about the relationship of people to local communities in the Republic of Croatia.

Firstly, the findings in Croatia regularly imply that people's attachment to a place, town, city, or village they live in can be noticed in the contemporary era. In cities like Vukovar or Vinkovci, a large number of people see themselves as locals, they believe they belong there. Place attachment can also be seen in the residents of the largest cities, Zagreb and Split. In that way, we can link these findings to a series of studies conducted in the United States of America and countries of Western Europe, according to which the majority of people express attachment to the place where they live. M. Lewicka found that in all studies the average score of declared place attachment is between 3 and 4 on a 5-point scale, and between 4 and 5 on a 7-point

vanja migracijskih mogućnosti funkcionalni nedostaci postaju sve teže podnošljivim te se na migriranje sve češće odlučuju i oni koji iskazuju osjećaj privrženosti mjestu, a to je prema postojećim podacima uočljivo kod populacije mladih.

Kao treće, postoje nalazi koji sugeriraju fenomen višestruke privrženosti mjestu. Na taj fenomen indirektno je uputio već koncept nove zavičajnosti koji je skrenuo pozornost na to da ljudi osjećaju privrženost mjestima na kojima nisu rođeni. Također, pri razmatranju fenomena mobilnosti i migriranja otvaraju se i mogućnosti boljeg povezivanja problematike privrženosti mjestu s nekim važnim i dobro istraženim temama kao što su zadovoljstvo stanovanjem te odnosom prema prirodi i zaštiti prirode (GEIGER, ZEMAN, 2010.; SVIRČIĆ GOTOVAC, 2020.).

Napokon, kao četvrto, na tragu tih nalaza kao i istraživanja provedenih u drugim zemljama, pokazuje se da je teško govoriti o jednom konceptu privrženosti mjestu te iz njega donositi jednoznačne zaključke. Predstoji stoga potraga za smislenim tipologizacijama koncepta privrženosti mjestu, a takvi su pokušaji iskušani pri razmatranju privrženosti mjestu u kontekstu novog i starog lokalizma ili različitih teritorijalnih identiteta. Ove konceptualizacije omogućuju bolje razumijevanje odnosa između društvenih grupa i mjesta sugerirajući pritom mogućnost različitih ishoda s obzirom na neizvjesnost tranzicijskog konteksta te brzinu transformacije koje uzrokuju globalizacijski procesi.

scale (LEWICKA, 2021).

Another important finding is that emotional place attachment is usually accompanied by a certain level of dissatisfaction with life in a local community, or what the place offers, and with that, by a concern about the future. In that sense, future studies should give more precise insights into trends typical for Croatia. The existing data show a shift in data interpretation. While at the beginning of the 21st century, the concept of hometown was used to explain the rootedness of citizens in Croatian cities despite their functional deficits, that relationship was questioned again after Croatia joined the European Union. It seems that functional deficits became more difficult to handle when migration was made easier, and even those that express place attachment decide to migrate, especially when it comes to the young population.

Thirdly, some findings suggest the existence of multiple place attachments. That phenomenon was already indirectly announced by the concept of new sense of homeplace, which revealed the fact that people feel place attachment to places that were not their places of birth. Moreover, investigating the phenomena of mobility and migration opens up possibilities to better link the issues of place attachment with some important and well-researched topics, like the satisfaction with the dwelling conditions and the relationship with nature and its protection (GEIGER, ZEMAN, 2010; SVIRČIĆ GOTOVAC, 2020).

Finally, those findings and studies conducted in other countries show that it is difficult to talk about one concept of place attachment and draw clear conclusions. In the future, we should find a way to form a meaningful typology of the place attachment concept, which has already been attempted in the context of new and old localism or different territorial identities. Those conceptualizations enable a better understanding of relations between social groups and places, implying at the same time a possibility of different outcomes and the speed of transformation caused by global processes.

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- AGNEW, A. J. (2011): Space and place, u: *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge* (ur. J.A. Agnew, D. N. Livingstone), SAGE Publications Ltd, London, 316-330.
- BANOVAC, B. (1997): Modernizacijski procesi i oblici teritorijalne pripadnosti, *Društvena istraživanja*, 27 (1), 23-48.
- BANOVAC, B. (2004a): Kolektivni identiteti i "nove" periferije, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 25 (2), 855-876.
- BANOVAC, B. (2004b): (Re)konstrukcija socijalnog prostora periferije. Prilog istraživanju kolektivnih identiteta u hrvatskoj periferiji, *Revija za sociologiju*, 35 (3/4), 95-112.
- BROWN, G., RAYMOND, C. (2007): The relationship between place attachment and landscape values: Toward mapping place attachment, *Applied Geography*, 27 (2), 89-111. DOI: 10.1016/j.apgeog.2006.11.002
- BUTZ, D., EYLES, J. (1997): Reconceptualizing senses of place: Social relations, ideology and ecology, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 79 (1), 1-25. DOI: 10.1111/j.0435-3684.1997.00002.x
- CIFRIĆ, I., NIKODEM, K. (2006): Socijalni identitet u Hrvatskoj: koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 15 (3), 173-202.
- GEIGER, M., ZEMAN, Z. (2010): Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu, *Društvena istraživanja*, 19 (3), 377-400.
- GULIN ZRNIC, V. (2004): Moj dom: stvaranje mjesta u novozagrebačkom prostoru, *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, 73 (2), 40-53.
- GUSTAFSON, P. (2009): Mobility and territorial belonging, *Environment and behavior*, 41 (4), 490-508. DOI: 10.1177/0013916508314478.
- HERNÁNDEZ, B., CARMEN HIDALGO, M., SALAZAR-LAPLACE, M. E., HESS, S. (2007): Place attachment and place identity in natives and non-natives, *Journal of environmental psychology*, 27 (4), 310-319, DOI: 10.1016/J.JENVP.2007.06.003
- JELIĆ, M., LOW STANIĆ A. (2014): Utjecaj socio-ekonomske strukture susjedstva na privrženost susjedstvu, *Socijalna ekologija*, 23 (2), 151-174.
- KOVAČ, F. (2015): Živimo li u dobu europskog nadnacionalnog identiteta?, *Europske studije*, 1 (1), 197-212.
- LACZKO, L. S. (2005): National and local attachments in a changing world system: Evidence from an international survey, *International review of sociology*, 15 (3), 517-528. DOI: 10.1080/03906700500272525
- LEWICKA, M. (2011): On the varieties of people's relationships with places: Hummon's typology revisited, *Environment and behavior*, 43 (5), 676-709, DOI: 10.1177/0013916510364917
- LEWICKA, M. (2021): In search of roots: Restoring continuity in a mobile world, u: *Place attachment. Advances in theory, methods and applications*, (ur. Manzo, L. C., Devine-Wright, P.), Routledge, London, 61-76.
- LI, M., HANSON FRIEZE, I., HORVAT, J., MIJOČ, J., OLSON, J. E. (2012): Reasons for leaving home: Comparing predictors of wanting to migrate and travel in croatian undergraduates, *Migracijske i etničke teme*, 28 (1), 7-27.
- MILETIĆ, G.-M., PERAČKOVIĆ, K., MIŠETIĆ, A. (2020): Prinos analizi (su)života mještana i vikendaša: nekoliko empirijskih uvida iz Okruga Gornjeg, Červar-Porta i Aljmaša, u: *Povremeno živjeti drugdje. Sekundarno stanovanje i socijalna održivost lokalnih zajednica u Hrvatskoj*, (ur. Miletić, G.-M. i Peračković, K.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 159-171.
- MIŠETIĆ, A. (2006): Koncept povezanosti s mjestom i sekundarno stanovanje, *Društvena istraživanja*, 15 (1-2), 27-42.
- MIŠETIĆ, A., MILETIĆ, G.-M. (2004): Privrženost Zagrebu: "domaći" i "došljaci", u: *Živjeti u Zagrebu: prinosi sociološkog analizi*, (ur. Mišetić, A., Štambuk, M., Rogić, I.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 123-141.
- MIŠETIĆ, A., FRANC, R., MILETIĆ, G.-M., VRSELJA, I. (2012): Sadašnjost i budućnosti Vukovarsko-srijem-

ske županije iz perspektive njezinih stanovnika, u: *Vukovarsko srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, (ur. Živić, D.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb, Vukovar, 439-452.

PETROVIĆ, M., BACKOVIĆ, V., PETROVIĆ I. (2017): Vežanost za mesto i migracione namere stanovništva: primer osam gradova u Srbiji, *Stanovništvo*, 55 (2), 1-24.

POLJANEC-BORIĆ, S., WERTAG, A., ŠIKIĆ, L. (2018): Sense of place: Perceptions of permanent and temporary residents in Croatia, *Tourism: An international interdisciplinary journal*, 66 (2), 177-194.

PROSHANSKY, H. M., FABIAN, A. K., KAMINOFF, R. (1983): Place-identity: Physical world socialization of the self, *Journal of environmental psychology*, 3 (1), 57-83, DOI: 10.1016/s0272-4944(83)80021-8

ROGIĆ, I., DAKIĆ S. (2000): *Grad i plan*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, pp. 143.

ROGIĆ, I., MIŠETIĆ, A., MILETIĆ, G.-M. (2002): Napredak bez aplauza. O granicama povjerenja u model razvitka u tri hrvatska grada, *Društvena istraživanja*, 11 (6), 845-858.

ROGIĆ, I., MIŠETIĆ, A., ŠTAMBUK, M. (2004): Urbane aspiracije zagrepčana. u: *Živjeti u Zagrebu: prinosi sociološkog analizi*, (ur. Mišetić, A., Štambuk, M., Rogić, I.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 11-43.

SEKULIĆ, D., ŠPÖRER, Ž. (2008): European and Croatian identity: cognitive mobilization or latent conflict, *Sociologija i prostor*, 46 (1), 3-22.

SHAMAI, S. (1991): Sense of place: an empirical measurement, *Geoforum*, 22 (3), 347-358, DOI: 10.1016/0016-7185(91)90017-K

SVIRČIĆ GOTOVAC, A. (2020). Učinci procesa privatizacije stanovanja u postsocijalističkoj Hrvatskoj, *Geoadria*, 25 (2), 151-176. DOI: 10.15291/geoadria.3083

STANIĆ, S., NINČEVIĆ, A. (2018): *Privrženost gradu. Socioprostorne veze u urbanom kontekstu*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Split, pp. 150.

STANIĆ, S., SCHAFFT, K. A. (2021): Leaving the Croatian countryside. Local context and rural youth aspirations, u: *Rural youth at the crossroads. Transitional societies in Central Europe and beyond* (ur. Schaft, A. K., Stanić, S., Horvatek, R., Maselli, A.), Routledge, London, New York, 19-36

STRASSOLDO, R. (2005): The Meaning of localism in a global world, u: *A sense of place*, (ur. Nyíri, K.), Passagen Verlag, 43-59.

ŠAKAJA, L. (2011): Mjesto u diskursu humane geografije, u: *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, (ur. Čapo, J. i Gulin Zrnić, V.), Biblioteka nova etnografija, Zagreb, Ljubljana, 111-127.

ŠAKAJA, L. (2018): Sense of place in neighbourhood – Vrbik (Zagreb), u: *The Overarching Issues of the European Space*, (ur. Pina, H.), Universidade de Porto, Porto, 38-53

TUAN, Y.-F. (1974): *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Prentice Hall, Englewood, pp. 260.

URL 1, *Prvi rezultati Popisa 2021.*, Državni zavod za statistiku, www.popis2021.hr, 10. 3. 2022.

URL 2, *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2020.*, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr, 10. 3. 2022.

URSIĆ, S., KRNIĆ, R. (2020): Sekundarno stanovanje u sezonskom gradu: primjer Červar-Porta, u: *Povremeno živjeti drugdje. Sekundarno stanovanje i socijalna održivost lokalnih zajednica u Hrvatskoj*, (ur. Miletić, G.-M., Peračković, K.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 89-123.

WILLIAMS, D. R., VASKE, J. J. (2003): The measurement of place attachment: validity and generalizability of a psychometric approach, *Forest science*, 49 (6), 830-840. DOI: 10.1093/forestscience/49.6.830.

WILLIAMS, D. R., MILLER, B. A. (2021): Metatheoretical moments in place attachment research: Seeking clarity in diversity, u: *Place attachment. advances in theory, methods and applications*, (ur. Manzo, L. C. i Devine-Wright, P.), Routledge, London, 13-28.

ŽANIĆ, M., MILETIĆ, G.-M., BENDRA, I. (2021): Stavovi mladih Vukovarsko-srijemske županije o aktualnim društvenim problemima i njihove migracijske aspiracije, u: *Suvremene migracije u Republici Hrvat-*

skoj: uzroci, posljedice i aktualni trendovi, (ur. Žanić, M., Živić, D., Špoljar Vržina, S., Miletić, G.-M.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 167-182.

ŽANIĆ, M., MILETIĆ, G.-M., MILAK, M. (2022a): Privrženost mjestu i migracijske aspiracije stanovnika Vukovarsko-srijemske županije, u: *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* (ur. Živić, D.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb-Vukovar, 213-229.

ŽANIĆ, M., MILETIĆ, G.-M., ŽIVIĆ, D. (2022b): Odrednice privrženosti mjestu: primjer mladih iz Vukovarsko-srijemske županije. *Društvena istraživanja*, 31 (2), 257-280. DOI: 10.5559/di.31.2.04”10.5559/di.31.2.04